

VEKERDI LÁSZLÓ

Baka István és a Tiszatáj

„Ne feledjük el azonban, hogy a jelviszony összetevőinek ismerete csupán azoknak a kérdéseknek az (adott módon rendezett) ismeretét jelenti, amiket fel kell tennünk az elemzések során, a választ azonban az adott szöveggel folytatott interakcióban nekünk magunknak kell megtalálni.”

(Petőfi S. János–Berkes Zsuzsa: *Elkallódni megkerülni*. OTTÉV, Veszprém, 1992. 44.)

„Most már versrovatot is nehezebb lesz szerkeszteni...” végzi szomorú-szép *Baka Pista hazament-jét* Olasz Sándor a „Tiszatáj” 1995. novemberi Baka-émlékszámában, illetve búcsúztatójában. Más folyóiratok is bizonyára hiányolni fogják Baka István verseit, kivált a Forrás és a Jelenkor, de tán az Alföld, az Orpheus, a Kortárs, a Holmi is, hisz náluk is egyre gyakrabban és szívesebben látott vendég volt a Baka-vers, de azt azért csak a Tiszatáj mondhatja, hogy ezután nehezebb lesz versrovatot szerkeszteni. A Baka-vers ugyanis együtt született és együtt növekedett az Ilia-megálmodta s megvalósította Tiszatájjal. „1969 februárjában – regisztrálja Olasz Sándor – ez a folyóirat közölte első verseit (A lombon átszűrt, Szép fácska, dunna volt...) s utolsó költeményei egyike is itt jelent meg 1995 áprilisában (Van Gogh börtönudvarán). Volt idő, amikor jóformán csak a Tiszatájban publikált. Prédikátor-ének, Bolgárok, Székelyek, Döbling, Őszi esőzés, Hány János búcsúpohara – találmra kiragadott versek abból a közel száz-ból, ami negyedszázad alatt e folyóirat lapjain megjelent.” Jóval több, mint fele tehát a *Tájkép fohásszalban* (Versek 1969–1995, Jelenkor Kiadó, 1996.) közölt 171 versnek, több, mint amennyit Baka rövidre szabott élete során az összes többi lapokban együttvéve közölt. De tán nem ez a statisztikai adat a legfontosabb; legalábbis nem elsősorban emiatt nevezhető a Tiszatáj a Baka-vers természetes otthonának, nem emiatt mondható különlegesnek és bensőségesnek a Baka-vers és a Tiszatáj vonzása és vonatkozása. S mégcsak nem is azért, mert Baka István valamilyen értelemben szegedi is volt; helyesebben tán egyszerre volt szegedi és európai, akár a Tiszatáj. Nagyon szépen reátapított erre a vonására Füzi László búcsúztatója a Forrásban (1995. november): „Baka István Szegeden élt – alakja elválaszthatatlan volt Szegedtől, valahogy biztonságot is adott, állandóság érzetet teremtett, ha az ember látta Bakát a »Kincskereső«-be bemenni – valójában azonban szekszárdi volt, szekszárdinak vallotta magát mindig – miközben szívesen jött hozzánk Kecskemétre is.” Tehát a maga vállalt és vallott szekszárdiságában Szegednek teremtett állandóságot és biztonságot az a Baka István, akihez fogható művészettel kevesen jelenítették meg és képviselték az ember eredendő esendőségét, fájdalmas mulandóságát és nehéz méltóságát, amióta Giotto múlhatatlan érvénynyel megfestette a Cappella degli Scrovegni freskóin, haláltánc és üdvtörténet mondhatatlan szintézisében. A jelviszony eme rejtettebb bogainak a felfejtése azonban képzett komparatistát igényelne, aki méghozzá járatos és szemiotikai textológia rejtelmében. Mi itt maradjunk annyiban, hogy Baka alakja elválaszthatatlanná vált Szegedtől, holott saját vallomása szerint a városból egyedül az őzést szerette, amely épp ott-tartózkodása idején vészett ki majdnem teljesen. „Szegedhez egyébként – mondotta 1989-ben a Szek-

szárdi Városi TV-nek – nagyon sok ember köt, Ilia Mihályt mondtam, a régi és újjáalakuló *Tiszatáj*at mondtam, és még jó néhány embert mondtam, akiknek a barátságára szükségem van. Lehet, hogy mindennapi szükségletem, hogy velük találkozzam, beszéljek, fölhívjam őket telefonon, lehet, hogy nem. Nem tudom, mert itt vagyok most. És ez az ittléve ugyanolyan ittlé, mint a Magyarországon való ittlé. Ez van, ezt kell szeretni. De nem biztos, hogy ez után vágyódom. KÉSZ...” (Forrás, 1996. május). Néhány évvel később, 1994-ben pedig így emlékezik szegediségének első éveire: „1970 júniusában, a Szegedet fenyegető tiszai árvíz idején, elterjedt a hír, hogy Makó után Új-szegedet is kitelepitik. Nekem ott volt albérletem, ezért némi félszeg habozás után felhívtam Ilia tanár urat, aki akkorra már három-négy versemet közölte a *Tiszatáj*ban, és megkértem, hogy az »értékeimet« biztonságra helyezhessem nála. A tanár úr szokása szerint hümmögött, mintha egy kéziratról kellene véleményt mondania, de nem mondott nemet, pedig biztosan attól tartott, hogy hatalmas bőrönddel fogok megjelenni nála, a Hunyadi sugárúti kis lakásba, amely – és nemcsak a könyvektől – annyira szűk volt, hogy még a vendégeit is alig tudta leültetni. Én pedig elvittem hozzá egyetlen értékemet; egy összecukukható, de már kéthangszórós Supraphon-lemezjátszót (pontosan olyan volt az övé is). Nem tudom, a meglepetés vagy a megkönnyebbülés volt-e nagyobb, de Miska az én szerény kincsem »biztonságra« (a spájzba) helyezése után ajánlotta fel a baráti tegeződést, s ez egy másodéves bölcsészhallgatónak és kezdő költőnek igen nagy megtiszteltetés volt azokban a mainál jóval merevebb és illedelmesebb időkben; összetegeződünk hát, Miska leültetett és mindjárt előadást tartott Trianonról és az erdélyi meg a jugoszláv magyar irodalomról, csupa olyan dologról, amiről nekem fogalmam is alig volt addig, és különben is az agyamban még gőzös újaboldali eszmék gomolyogtak. Bizony, még ezután az első óra után is évekbe telt, mire ráébredtem, hogy Széchenyi példája mégiscsak fontosabb számomra, mint Guevaráé... Mindenesetre én Ilia Mihály alig észrevehető, de határozott szellemi irányításának köszönhettem, hogy nemzeti költő lettem (ehhez egyéni színezetként némi ezotérikát és ateizmust elegyítve), de azt is, hogy neofita buzgóság sohase fogott el, mert én tőle azt is megtanultam, hogy magyarnak lenni ízlés kérdése is, nem csak elhatározás...” (Forrás, 1994. szeptember).

Árvíz, zene, kincsmetés, Trianon, magyarság, ízlés, Széchenyi: egy posztmodern (vagy posztposztmodern) ontológiában (és horizontológiában) járatos teoretikus ezekből a létlélményekből kiindulva akár meg is kísérlethetné felvázolni a bakai szerepterek létsíkjait; mi azonban elégedjünk meg annyival, hogy Baka István költészetében fontos szerep jutott Ilia tanár úr ízlésének, amint az különben saját szavaival dokumentálható: „Szegeden Ilia Mihály nevét említhetném, aki számomra abszolút mércé.” (Forrás, 1996. május). Vagy ahogyan a *Döbling*ről ír: „...s különösen Széchenyi döblingi feltámadása ragadott meg – az, hogy Széchenyi egy Bécs környéki elmeógyógyintézetben megszervezte a magyar ellenállást. Úgy éreztem, ez példaértékű a hetvenes–nyolcvanas évek magyar értelmisége számára – nekünk is csak szellemi ellenállásra volt lehetőségünk ebben az új Bach-korszakban. Ezért is szól az ajánlás Ilia Mihálynak, aki a levelezésével hasonló, bár – szerencsére – kevésbé tragikus szerepet vállalt, mint a döblingi fogoly.” (Vallomás versekről. Közreadja: Árpás Károly. Forrás, 1996. május). A *Vallomás* alapján egy képzett kreativitáskutató és alkotásteoretikus utána eredhetne a szerepek transzformációs-lehetőségeinek a Baka-versekben, megpróbálhatná felfejteni (a remek tanulmányok ellenére is enigmatikus) „Döbling-Magyarország-Pokol” lánccmetafora geneziséét, mi ellenben elégedjünk meg az egyszerű (?) adat regisztrálásával, hogy Baka István

a döblingi Széchenyi példájának felelevenítése illetve feleleveníthetősége miatt ajánlotta a Tiszatáj 1983. áprilisi számában megjelent *Döblinget* Ilia Mihálynak. Jegyezzük meg továbbá, hogy a verset két hosszú idézet vezeti be; az egyik a *Hitel*ből, a másik – még hosszabb – *A döblingi önvallomásokból*. A versszöveg értelmezése szempontjából kivált a *Hitel*-idézet nélkülözhetetlen: „S nem különben, mint a' kiégő üstököscsillag iszonyú forgásában se utat se határt nem tart, de mint átok a' végtelen üregben maga magát emészti 's napsystemákat rendít meg, hogy bolyong cél 's törvény nélkül a hazátlan, hiv jobbagyokat csábít el, megelégedett polgárba nyugtalan bizalmatlanságot önt 's végre maga kétségbe esvén nem ritkán önkezivel végzi örömtelen életét.” Az idézet a versben kétszer ismétlődik szinte szóról szóra, hangsúlyos helyeken: a III. második strófájában és a VI. (és az egész vers) utolsó strófájában, részint mintegy „hitelesítve” a verset, első sorban azonban felmutatva a Széchenyi-szöveg eredendő poézisét, aminek a kiemelése elsőrendű figyelem-felkeltő lelemény: felszólítás az adott szöveggel (az adott két szöveggel: a Széchenyi idézettel és a verssel) való interakcióra. Az idézettel és kétszeri alkalmazásával megteremtett jelviszony szépségét fokozza, hogy csak az első három sor azonos az idézethez fűződő két strófában (meglehet éppen ez a felhívás lényege?). Az azonos három sor: „Mint a kiégő üstökös mely iszonyú/ forgásában se határt se utat/ nem tart de átokként a végtelen/”. A folytatás a III/2 strófában: „úrben maga magát emészte nap-/ rendszereket rendít meg úgy bolyongnak/ cél s törvény nélkül a hazátlanok/ most én is úgy bolygok fényt vérző csillag/ és iszonyú csóván forog forog”; a legutolsó strófában ellenben így folytatódik az azonos három sor: „üregben magát emészte halad/ kiégő csillag ezt az aluvó / naprendszert újra megrendítenéd/ aludj ki jeltelen/ amíg a virradat vörös csuklyás bakó/ az égi vérpad grádicsára lép”. A két strófa között az V. rész éjféli záporának „Döbling Döbling Döbling” dörömbölése döbbsz, míg nem „Lucsok s pernye marad a világból”. Az I.-ben exponált kérdés: „Döbling ez vagy Magyarország/ vagy a Döbling-Magyarország-Pokol” itt, az V. utolsó sorában mintha (megelőlegezett) válaszhoz közeledne, amit a VI. még külön interpretálna is: „nincsen pokol mert pokolibb a menny”; de aztán a következő strófa – megismételve a „Mióta ülök e karszékben nem tudom” helyzet-jelző sort – kétségessé teszi a választ, egyáltalában bármiféle válasz lehetőségét: „virrasztással Isten mit akar/ virrasztással Isten mit tehet/ vén embrió Döbling méhébe zárva/ ki szülhet engem újra e világra.” Most következik a megismételt idézet, az égi vérpad grádicsára lépő vörös csuklyás bakóval, a virradattal, miután „elszállt az éj elmúlt a zivatar”. A vers kisiklik az értelmezés kísérleteiből és kereteiből, a virradattal elszáll az álomtalan szorongás, de a fenyegetően feltornyosuló kép engedhet megnyugodni? „The imaginary is basically a featureless and inactive potential, which accounts for the failed attempts to grasp it cognitively.” (Wolfgang Iser: *The Fictive and the Imaginary*. Charting Literary Anthropology. Johns Hopkins U. P. 1993.) A *Döbling* imaginárius világában minden szó négyzetgyök minusz eggyel szorzottan számít. Mint a kiégő üstökös.

Ugyanaz a Tiszatáj szám, amelyben a vers megjelent – ez is hozzátartozik a *Döbling* tágabb és teljesebb szöveggörnyezetéhez – közöl egy összeállítást (15–68. oldal) *100 éve született Juhász Gyula* címmel, benne Ilia Mihály szövegkritikai publikációja: *Juhász Gyula levelei Elefánt Olgához*, közvetlenül előtte pedig Tandori Dezső komoly, szakszerű, kivételesen értelmes irodalomtörténeti tanulmánya Juhász Gyula Anna-verseiről „Az örök út képzete” címmel. A két írás – két merőben különböző írás – összhangja tökéletes; még a közölt fényképmelléletek is rímelnék. Ilia publikációjának a végén a tápai Krisztus látható a Budai Nagy Antal utca sarkán, Tandori írását Anna

beszédés fotói kísérik: a Juhász Gyula-versek interpretációs lehetőségeinek imaginárius tengelyéhez mintegy valós tengely húzatik. Az azonban, hogy mi tekinthető imagináriusnak és mi valósnak, kisiklik a kognitív megközelítési kísérletek lehetőségi köréből. Valós és imaginárius – pont mint a *Döbling* hely- és időjelző soraiban: „Mióta ülök e karszékben nem tudom”; „mióta ülök e karszékben iszonyú/ forgásomban se határt se útát/ nem tartva...” – nem húzható meg holmi matematikai tengelyként; inkább tán tükörkép-szerűek; de nem tudható, hol van, miből van, van-e egyáltalában tükör? Van egy fénykép az összeállításban, Juhász Gyula látható rajta szegedi baráti körben. Se túl hosszú, se túl rövid fekete szakállával szakasztott olyan, mint későbbi éveiben Baka István; csak a nagyüvegü vastagkeretes szemüveg hiányzik róla. Mintha az egész szám szinte demonstrálná, mit értett Baka (és Ilia Mihály) azon, hogy „magyarnak lenni izlés kérdése is”. A folyóiratszám a maga egészében akár „jelként” is tekinthető: egy „jelölő-jelölt” szerkezet „vehikulumaként” adott módon interpretálható és ezáltal – az interpretátor feltételezése szerint – kifejezésre jut benne egy „tényállás-konfiguráció”, egy „világfragmentum” vagy (egyszerűbb) latin nevéen, „relátum”. Az „interpretálható” szelídebb és gálásabb kritérium a „kognitív megfogadható”-nál: „csupán” annyit kíván meg, hogy az olvasó összhangba tudja hozni a folyóiratszám egész formai és szemantikai felépítését egy néki elfogadható „Relátum” mentális képével. „A relátum »tényállások«-ként valóságos eseményeket, történéseket, állapotokat éppúgy magában foglalhat, mint elképzelteteket, álmódottakat, vagy ezek bármilyen konfigurációit.” (Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa; i. m. 303.) Ami természetesen önmagában is az elfogadható (elfogadandó) relátum-imagók sokféleségét feltételezi; az interpretáció értelemszerűen választás elfogadható (releváns?) világtörödékek képei között, mérlegelés és kritika, a szkepszis és a fenntartás eszköze, az értelem eredendő (és mindig, minden hatalom által elvitatott) függetlenségének funkcionálása és megnyilvánulása. Eppen ezért a szótértés (nem az egyetértés!) feltétele. Ezért és éppen ebben az értelemben írhatta Mányoki Endre: „A folyóirat – forunk legvonzóbb szellemi találkahelye. A folyóirat: esély a szótértésre, mert a folyóiratban lehet igazán kulturáltan bizonyítani és vitatkozni úgy, hogy a tévedés alapvető joga sem csorbul. Folyóiratban lehet felelősséggel kísérletezni és megerősíteni. Folyóiratban lehet kezdeményezni és lezárni. Javasolni. Közszemlére adni. Utolsó revíziót kérni az olvasótól, mielőtt határoznánk: ez lesz-e végérvényes szöveg?” (Szemközt a pusztulással... Például a folyóiratok. Tiszatáj, 1993. május). Vagy, tegyük hozzá, folyóiratban lehet alkalomadtán belátni, hogy nincsen a végérvényes szöveg. A szöveg az interpretálhatóság révén maga a lényegi végérvénytelenség, és éppen ez az esszenciális feltételeesség, ez a genuin kontingencia érvényességének úgy lehet legfőbb garanciája. És a folyóirat-szerkesztés alkímiájában meglehet épp ezt a *quinta essentiát* kell – kellene – megtalálni vagy legalább keresni. Meglehet, éppen ez volt Ilia nagy leleménye, ezért vált – válhatott – a Tiszatáj máig érvényesen nem annyira mintávé és jelképpé, mint inkább „jelle”; elfogadható interpretációk és világtörödékek képek sokféleségét involváló és konfrontáló (szerencsés esetben érvényesítő) szöveggörnyeztette a „világ” egy adott „törödékében”. Ha úgy tetszik éppenséggel *Döblingben*, vagy „Döbling-Magyarország-Pokol”-ban.

Itt akár be is fejezhetnénk, mert a többit már mintaszerűen megfogalmazta Füzi László a Jelenkor 1995. decemberi számában: „Abban, hogy még mindig létezik egységes magyar irodalmiság, s ez az irodalom még nem szakadozott összetevőinek egymástól elkülönült halmazaira, nagy szerepe van Baka István költészetének. Ez a költészet ugyanis kedvező fogadtatásra talált a magyar irodalom legkülönbözőbb pólusain: úgy

is mondhatnánk, annyira gazdag és összetett, hogy képes elviselni a legkülönbözőbb megközelítési módok összes következményét, s majd mindenkinek azt mutatja, amit látni szeretne benne.” Költészete egyszerre hagyományos, modern és posztmodern, képalkotása Vörösmarty-József Attila hatását őrzi, és nyitott Kosztolányi-, Weöres Sándor-, Pilinszky-hatások felé; közösségi tematikája „az irodalom társadalmi feladatvállalásának igényeihez kapcsolja”, művészete, költői eszközeinek bonyolultsága, a végső kérdések központba állítása, játékossága, iróniája és öniróniája „az irodalomban »csak« az irodalmi cselekvést látókhöz”. Éppen ezért látja Füzi „tragikusnak”, hogy a különböző nézőpontú és alapállású interpretációk mintegy „szétszakítják” Bakát: vagy erre, vagy arra látnak példát költészetében. Az effajta megközelítés szükségképpen egyszerűsítő, és mint ilyen egy gazdag költészet megcsúfolása.

Az utóbbit illetően talán nincsen egészen igaza. Hiszen végtére így vagy úgy minden megközelítés egyszerűsítő, de a „megcsúfolás” és a „szétszakítás” csak akkor fenyeget, amikor hajlamos kizárólagosnak vagy az adott körülmények közt csálhatatlannak tekinteni magát. A „Világ” bármiféle úton-módon felfogott-reprezentált „fragmentumának” – hadd értsem ez egyszer szándékosan félre ezt a gyönyörű terminus-technicust – hihetetlen bonyodaltságáról annyira amennyire „hűséges” bár szükségképpen esetleges „képet” csakis és egyedül a művészet és a természettudomány tud adni; a különféle teoretikus, esszéisztikus, kritikai, tudományos és történeti megközelítések is elkerülhetik azonban a csálhatatlanság csapdáját, ha felismerik és elismerik esetlegességüket és esendőségüket. Nem annyira a tévedés jogát, mint inkább elkerülhetetlenségét. Ami egyáltalában nem a mások tévedései iránti toleranciát jelenti, még kevésbé a saját tévedéseink irántit. A Yorick-szerep(ek) feladata egyebek közt éppen a tévedések könyörtelen kipellengérezése, a saját tévedéseinket is beleértve. (Irónia, önirónia híján többnyire csak a gyűlölködés szellemes leplezése.) A szétszakítás és a kirekesztés ellentéte és ellenszere egyáltalában nem a tolerancia. Inkább egyfajta tévedés-kultúra; olyasminek a felismerése, hogy a tévedés ízlés kérdése is, hogy tévedni tudni kell, illetve tévedni tudni illik. Meglehet, ez az ízlés és tudás kell ahhoz, hogy egy folyóirat vonzó szellemi találkahely lehessen, esély a szótértésre? Az iliai folyóirat-imágóban – mert hiszen nem egyedül a Tiszatájban realizálódott, bár ott legegyszerűbb és legtartósabban, ha persze visszaesésekkel, sőt megszűnésekkel – mindenestre ez a tudás munkált és működik; ez él és hat máig. Így például a Forrás 1996. márciusi Baka-émlékszámában a legkülönfélébb indíttatású és esztétikus interpretációk jóféle egyoldalúságai – tehát bizonyos értelemben tévedései – az iliai ízlés jegyében ragyogóan megteremtik a szótértés esélyeit, a közölt Baka-szövegekkel (versekkel, interjúkkal, vallomásokkal) tökéletesen harmonizáló szövegkörnyezetben. Így hát a számról teljes egészében elmondható, amit Füzi Baka költészetéről írt, „hogy képes elviselni a legkülönbözőbb megközelítési módok összes következményét, s majd mindenkinek azt mutatja, amit látni szeretne benne”. Pontosan ugyanez mondható el a Tiszatáj kiemelkedő „híres” számairól és nagy korszakairól; évtizedek távlatában legtartósabban tán épp a Tiszatájról mondható el, ezért nevezhető a Tiszatáj a Baka-vers természetes Otthonának.

Ami nem azt jelenti, hogy mindig és mindenik Tiszatáj-szám ilyen volt, még a legnagyobbak és legsikeresebbek közül se mind, amint a Baka-versek mindenikére se érvényes ténnyé maradéktalanul a Füzi-kritérium. Mint minden használható kritérium, ez is trendet fejez ki, amihez törvényszerűen – és szerencsés esetben jótékonyan – hozzá tartozik a trendtől való eltérés, jókora eltérés akár. Az állítás igazolásához részletes Tiszatáj történetre lenne szükség, olyasmire, mint most a Valóságé az Új Forrásban;

jelen szempontunkból azonban megelégedhetünk azzal a sommás és egyszerűsítő megállapítással, hogy úgy a nyolcvanas évek elejétől kezdett lassan visszaállni a lapban az Ilia eltávolítása (1974 vége) után tartósabban eltolódott trend, egyebek közt tán épp ezért is zúzzák szét a lapot 1986 nyarán, hogy aztán majd csak három év múlva, 1989 (rövidesen hiú ábrándokká foszló) reményekkel gazdag nyarán születhessen újra, tudatosan és egyre észrevehetőbben az eredeti iliai folyóirat-eszme szellemében (úgyhogy az utóbbi két-három évben szinte egy második, virtuális Ilia-periódusról beszélhetünk).

Ez alatt a hosszú két évtized alatt teljesedett ki s vált szívesen látottá az ország legtöbb folyóiratában Baka István poézise. De már a Tiszatáj első periódusában feltűnnek a formálásában később valamiképpen nagy szerephez jutó versek; például az 1972 szeptemberi számban a *Raszkolnyikov éjszakái*. „A versben – írja Szőke Katalin –, melyet később a *Sztyepan Pehotnij*-ciklus kezdő verséül választott, a nyilvánvalóan dosztojevskiji motívumok mellett már fellelhető egy, puskini allúzióként felfogható kép is: a harmadik versszakban található metafora, »A hold *Pugacsov* koponyája«, amely lentről »repedt vigyorgással« nézi a »mélyben« az összekeveredett világot, a »bőgést, kocsmalármát«. Puskin *A kapitány leánya* című kisregényének végén – melynek középpontjában a *Pugacsov*-láadás áll – hangzik el az Oroszországban szinte szállóigeként idézett mondat: »Isten ne adja, hogy lássak még orosz lázadást: esztelen, kíméletlen valami.« (Hont Rezső ford.) (Az orosz eredetiben egyébként a »legesztelenebb« és »legkegyetlenebb« szavak állanak.) A lázadás értelmetlensége egy Isten által elhagyott világban – Baka ez idő tájt íródott Dózsa-verseinek is központi motívuma, ily módon a *Raszkolnyikov éjszakái*ban a puskini-dosztojevskiji orosz kód a magyar kóddal egyesül. Mellesleg a Puskin regényben lefestett *Pugacsov*-láadás központi képe a tűz, amely szintén összecseng a Dózsa-versek tűz-motívumával. Feltehetőleg, a *Sztyepan Pehotnij*-ciklusban szereplő *Mása* névnek közvetlenül szintén köze lehet *A kapitány leányához*. A ciklus kigondolásával körülbelül egyidőben fordította Baka Gumiljov *Eltévedt villamos* című művét. A versben felidézett Másenyka nem más, mint *A kapitány leánya* főhősének, *Grinyovnak* a menyasszonya, aki a Gumiljov-mű végén az örökre elveszett Oroszországot szimbolizálja. Egyébként a *Pehotnij*-ciklus egyes darabjainak címe gyakran egybeesik a puskini verscímeikkel (például: *A tengerhez*, *Téli út*, *Testamentum*), vagy azokat parafrázálja (*Álmatlanság*). Nem véletlenül. A *Pehotnij*-ciklusban Baka tulajdonképpen az irodalmi Pétervár-mitoszt bontja le, melynek kezdeténél Puskin Pétervár-poémája, a *Bronzlovás* állt, megütköztetve azt a szovjet köznapok banalitásával, a századvégi ellehetetlenült élet értelmetlenségével és ürességével, s egyúttal felidézve az 1917 utáni orosz történelem panoptikumát.” (Forrás, 1996. május)

Hasonlóan tágas kódhorizontra nyit kilátást az 1973. júniusi Tiszatájban megjelent *Vázlat a vén cigányhoz*. Itt azonban megspórolhatjuk a hosszú idézést. Egyrészt mivel a Vörösmarty-inspiráció közismert, Baka költészetének úgyszólván minden ismertetője és értelmezője kitér rá, másrészt pedig a számtalan elemzés összességéből sem lehetne olyan idézet-csokrot összehozni, amely akárcsak megközelítené Szőke Katalin orosz kulturális kód interpretációját, a felidézett irodalmi és személyesen megélt tapasztalatok és élmények hatáselemzését. Egyetlen példa a Vörösmarty-kód számtalan megfejtési kísérletéből: [A Baka korai költészetében megmutatózó] „vesztésgutudatot látszik mutatni szerintem az is, hogy oly gyakori a csend és a semmi motívuma verseiben. Ez a csend, s a vele indított vershelyzet ugyanis a történelmi csend állapota: a vesztett forradalmak és a háború utáni csenddé, mint például a *Balassi-énekekben*: »Csend támadt – a feldúlt vidékről a zivatar már elvonul.« Az olyan csend és semmi állapota ez,

amelyet Vörösmarty is megfogalmazott. Baka Vörösmartyja az *Előszó* költője, mint ahogy az ki is derül a költőelődre utaló vers soraiból: „*Dereng a kút ráncos vize:/ garasra vésett unalom./ Nézek rá, mint a semmibe,/ melyen még gyűrűzik dalom*» (Vörösmarty). De a magatartás nemcsak Vörösmartyé, hanem József Attiláé is.” (Szigeti Lajos Sándor: „Tűzbe vetett evangélium”. Forrás, 1996. május). Úgy látszik, Baka István Vörösmarty-kódja még rejti a „titoktalant”; meglehet még egyre gyűlik a keserű kollektív tapasztalat a megfejtéséhez, meglehet még maga Baka se látott egészen a mélyére. Legalábbis mintha erre utalna utolsó versében, a Határ Győzőnek ajánlott *Üzenet Új-Huligániából*ban fölhangzó Vörösmarty-sor: „egy hét a hitre ám hívót ki látott/ áldjon vagy verjen itt a sors keze/ mint valutázó szerbé vagy cigányé/ valódiak közt pénzfórmára vágott/ újságpapírral van az is tele/ s csak azt nem vágja át ki jól figyel// országnak ország még hazának árnyék/ itt rég nem halni itt túlélni kell.” Félelmetesen rimel rá Buda Ferenc *Túlélés* című verse a Forrás 1996. februári számában: „Túlélés leépülés a túlélést szolgáló/ végzetes leépülés...”

A *Raszkolnyikov éjszakái* és a Vörösmarty-versek valamiképpen – ha nem más-ként, hát távoli előreutalásaikkal – kilógnak Baka hetvenes éveinek versvilágából, s tán nem is csak a Bakáéiból. Nem mintha amúgy ez a világ egységes vagy harmónikus lenne: a Baka-vers lényegéhez tartozik a diszharmónia, a „hangzavar” akár. („Ha nekik az,/ ami nekünk vigasz!”) De az évtized termését összegező első két kötet, a *Magdolnázapor* (Magvető, 1975) és a *Tűzbe vetett evangélium* (Szépirodalmi, 1981) még mintha nem hívná ki s tán nem is kívánná meg a különféle megközelítéseknek azt a sokféleséget, amiről Füzi beszél. Érvényesül már itt is mívsége, költői eszközeinek bonyolultsága, játékossága, megjelenik már a végső nagy kérdések firtatása is; ám nagyjából egészeiben nem (nagyon) tévednek azok, akik ekkor „az irodalom társadalmi feladatvállalásának igenlőjéhez” sorolják Bakát; kivált, hogy épp ez idő tájt a mívség, a költői eszköztár bonyolultsága, a játékosság, sőt az irónia az „igenlők” körében is megnövekedett, s kiváltképpen jellemezte a „népiek”-ként elkönyvelteket, akiknek a világában, illetve „világfragmentumaiban” a végső nagy kérdések – ha nem másként, hát sorskérdések formájában – mindig is nagy helyet foglaltak el. Még éltek néhányan a népi írók nagy nemzedékéből, a többiek közeli és eleven emléke meghatározóan volt jelen, s új hullámuk legteljesebben épp a Tiszatájban jelentkezett. Baka induló és föllendülő poézise töretlenül belesimult ebbe az – amúgy nagyon sokféle és gyakran ellentétes részletekből összetevődő – áramlatba. Az 1977 decemberi számban megjelent *Tűzbe vetett evangélium* például szervesen – majdhogynem fegyelmезetten – illeszkedik ennek az Ady-emlékszámnak a hangulatába. „Nekem Ady Endre ostora tetszik”, fejeződik be Nagy László gyöngybetűivel írt nyitánya; „papír, papír – Isten nevént nem/írom reád többé soha”, végzi Baka István *Tűzbe vetett evangéliumát*. És mintegy ellenpróbaként, s mindent megértő, „az ártalmas hatalom iránti türelemre is” képes „homo aestheticus”-Kosztolányi felől vet fényt kritikai-irodalomtörténeti remeklésében Kiss Ferenc a társadalmi és általában bármiféle igazságtalanság és elnyomás ellen kiálló radikális Adyra. A Tiszatáj – Németh László szavát használva – „vezérkritikusának” Kosztolányi-képe találó és hűséges, de nem eléggé „megértő”, vagy inkább tán nem elég „ízletes”, hiszen semmiképpen sem illendő Ady radikalizmusán mérni Kosztolányi türelmes – különben nagyon jó megfigyelés – „sztoicizmusát”.

És valahogyan hasonló mondható el az egész számról. A komoly, szép, szakszerű írások és irodalomtörténeti értékű emlékezések mellett egy – különben találékonyan szerkesztett és kiemelt – rovatban például Tandori Dezsőnek a magyar költészet sors-

kérdéseit firtató bátor esszéjét Gáspár Sándor („Az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a SZOT főtitkára”) ellensúlyozza egy pártos és üres „vezércikkkel”. Mindez persze csak visszatekintve szúr szemet, a hetvenes évek második felének-végének hangulatvilágában (és értelmiségi gyakorlatában) ez volt a természetes vagy legalábbis a megszokott. Eltelik még egy kis idő, amíg a Tiszatáj visszaküzdí magát – például a *Döbling-Juhász Gyula*-számban – az iliai mérce magosába. Le is csapott rá 1986 nyarán a Párt, amikor a megakadályozhatatlanul szabadabbá váló, ám fojtott légkörben mindjobban behabórodott „vezetőszerepébe”. Vagy ahogyan Baka István regisztrálja 1992-ben néhány verséhez fűzött *Vallomásában*: „A *Háborús téli éjszaka* megrendelésre született. Gyerekkori barátom, a zalaegerszegi Reflex színpad vezetője, Merő Béla kért tőlem egy versoratóriumot az 1977-es Ady-évfordulóra. Úgy vállaltam, hogy nem közvetlenül Ady, hanem egy elképzelt közép-európai költő nevében fog szólni a háborús iszonyatról és a zsákutcs magyar történelemlről – tehát a mi nemzedékünk sorsáról is. Többszörös, allegória az allegóriában, áttételekkel kísérleteztem, nem mindig sikeresen. A verset 1977 novemberében mutatták be Merő Béla lelkes amatőrjei – profi színvonalon, nagyon szép, erre az alkalomra komponált kísérőzenével. Nagy részét Szekszárdon írtam, ekkor próbálkoztam először otthon dolgozni. Keletkezési idő: '77 február–május. Az utolsó előtti vers, a *Passio* két évvel korábban íródott. A teljes versciklus (vagy ez inkább hosszúvers) az *Életünkben* jelent meg, '77 őszén. Különösebb visszhangja nem volt.” Ellentétben a Tiszatáj 1983 áprilisi számában közölt *Döblinggel*: „Ez lett a *Döbling*-kötet záró- és címadó verse. A kötet 85-ben jelent meg, a *Liszt Ferenc éjszakája...* ürügyén Graves-díjat kaptam, s egyáltalán – újra felfedezték, hogy létezem, ami nemcsak a divatok változását bizonyítja, hanem azt is, hogy a *Döbling*-vers és a kor jobban találkozott, mint a *Háborús téli éjszaka* és az elzsirosodott, még gyanútlan hetvenes évek.” (Forrás, 1996. április).

A folytatás a versszerkesztés alkímiájába világít be: „A *Háborús téli éjszaka* vonzásköre: a '77 őszén írott *Tűzbe vetett evangélium* ugyanarra az Ady-geztusra utal, a '76 őszi *Körvadászat* a *Vadászat* előképe, de a *Trauermarsch* is idetartozik – ha előbb születik, ez állott volna a *Passio* helyén. (S persze a '75-ös *Passio*, amint már említettem.) De ez a hosszúvers egyébként is a két első könyvem nem igazán sikerült szintézise. Vö. – *Tavaszdal*, *Ima*, *Végvéri dal* – *Voltak itt tavaszok*, Változatok egy kurucdalra I-II. – *Dal* (II.), itt még a piros csizma is visszajön..., végül is a *Háborús téli éjszaka* egyfajta hosszú búcsúzás az ifjúkortól, – nem véletlen, hogy a következő évben – 1978-ban – csak egy késő őszi versre futotta (Dalok harmincévesen), s elkezdtem prózával kísérletezni.”

A Baka-próza jellegzetességeit és jelentőségét kompetensen elemezte a Tiszatáj 1994. áprilisi számában megjelent alapos tanulmányában Bombitz Attila. (A lírikus prózája. *Baka István narratív világról*.) Legfeljebb Bálint Tibor egy találó megjegyzését tehetjük hozzá: „mindig úgy gondoltam, hogy a fantasztikum, a tévhiedelmek ellenére, a valóságnak egy másik térben való kifejezése, s ha életesen van ábrázolva, még a gyerekektől sem idegen. Ebben az értelemben realista Goethe Faustja és Mihail Bulgakov remekműve a Mester és Margarita. Gogolnál pedig a legtermészetesebbnek vesszük, ha például a hiteles környezet- és alakrajz közepette váratlanul elénk bukkan egy ördög, sőt még azon sem lepődünk meg, ha valakinek az orra önálló életet kezd élni.” (Erdélyi Erzsébet és Nobel Iván: „...csak a lélek, a lelkiismeret cenzúrája létezik.” Beszélgetés Bálint Tiborral. Tiszatáj, 1993. május).

Már a *Szekszárdi mise* recenziójában ismételten és nyomatékkal utalt Pintér Lajos a Tiszatáj 1984. novemberi számában – igencsak találóan Féja Gézára hivatkozva – a Mester és Margarita erős hatására; második ihletőként a szürrealizmust említette, harmadikként a társadalomkritikai felszántságot. És bár a prózaíró Baka bizonyosan nem „Bulgakov köpönyegéből bújt elő” (amint a költő sem a Jeszenyinéből), Woland palástja napjainkra csakugyan ráborult a legkülönbözőbb prózai műfajokra, Bálint Tibortól és Hernádi Gyulától Esterházy Péteren és Temesi Ferencen át el egészen Hankiss Elemérig, Szegedy Maszákig, Vajda Mihályig és tovább... Egyebek közt tán éppen az is magyarázza Baka novelláinak és kisregényeinek közönségsikerét és főleg feltűnően kedvező kritikai fogadtatását, hogy akaratlanul erre az általános Azazello-hangulatra „játszott rá”? Ami azonban a hatást illeti, az sokkalta nehezebb kérdés. Komparatista legyen a talpán, aki fel tudná fejteni a szálakat, Rilketől és Kafkától meglehet el egészen Apuleiusig. (A „szürrealizmus” őseitől és máig legeredetibb megtestesítőjéig.) „Aki itt akar a szerző után menni – írja a *Beavatások* recenziójában a hatásról Árpás Károly –, annak Borges, Bulgakov, Goethe, Hoffmann, Phlegon, Poe, Polidori, M. Shelly, Walpole szépirodalmi munkái mellett H. Biedermann, Fónagy Iván, Ráth-Végh és K. Seligmann könyveit kell(ene) tanulmányoznia, hogy a különböző mitológiákat ne is említsem.” Szerencsére Baka maga csak Szekszárdot említi és a kamaszkort: „Mert minden ott játszódik. És minden a kamaszkorommal kapcsolatos. Ami életemnek egyetlen nagyobb korszaka volt. Mert csak álomban éltem ott... Amikor harminc éves koromban úgy éreztem, hogy az életem csődbe jutott, hogy csapdában vagyok, akkor elkezdtem írni ezeket a prózákat. Verseket akkor nem is nagyon tudtam. És akkor megírtam a kamaszkoromat ilyen allegorikus formában.” (Benyik György: *Most, hogy az Istenről beszélünk*. Interjú Baka Istvánnal. 1995. június 23. Forrás, 1996. május).

Kamaszkor- és Szekszárd-allegória tehát. Csakhogy ez a kamaszkor kortalanodik és ez a Szekszárd bárhol lokalizálható az országban s tán messzi határainkon túl is. Az ismertetésekben és elemzésekben törvényszerűen fellépő hosszú felsorolásokat (a ragályos komparatitiszten túl) meglehet épp ez magyarázza, ez a mindig és mindenütt előfordulhatóság, a szorongás és az ártatlanság mindig és mindenütt csak egyedi esetekként realizálódó általánossága? „Baka fantáziavilága a részletek valóságosságára épül. A valóságillúziót ugyan sokszor fölfüggeszti, de a következő művelet a képzelet síkjának mintegy hitelesítése. Baka fantasztikumában és groteszkjében a jelen torzképét kell látnunk. A 20. századi történelem bizonyította, hogy nincs az a képtelenség, amely nem realizálódhat... Baka István prózája egyáltalában nem melléktermék, fontos része a tudatosan építkező írói pályának.” (Olasz Sándor: *A kislány és a vámpírok*. Baka István prózájáról. Életünk, 1989. január-február).

A Tiszatáj jókor érzékelte a Baka-próza lényegi összefüggését a Baka-verssel, és kezdte sorra közölni Baka elbeszéléseit. Az 1981. szeptemberi számban jelent meg a *Szekszárdi mise*, miután a februári szám már hozta a kisregény legelső vonzaskörébe tartozó *Liszt Ferenc éjszakája a Hal téri házban* című verset. (A *Beavatásokban* a vers együtt jelent meg az elbeszéléssel.) Azután sorra nagy Baka-versek következnek. 1981. november: *Akkor is ott is*. 1982. április: *De profundis, Szürkület*. 1982. augusztus: *Circumdedderunt*. H. G. emlékének. Ugyanebben a számban Szokolczay Lajos emlékezik Hervay Gizellára. Az októberi számban szerepel a *Mefisztó keringő*. Az 1984. márciusi szám közli a *Margitot*. Az áprilisi számban ismét vers: a *Tépcsinsináló*. Az 1985. novemberi számban jelent meg *A kislány és a vámpírok*, Baka úgy lehet legtöbbféle és legfélelmesebb „Kód” szerint értelmezhető kisregénye, hiszen például szinte kínálkozna kidol-

gozni visszamenőlegesen egy Jugoszlávia-Bosznia „kódot”. Hogy aztán ez „szürrealizmus”, vagy nagyon is „realizmus” lenne, s mennyiben kellene komparatistikailag figyelembe venni például a *Bankett Blitvábant*, az más kérdés. (Vagy éppen ez a kérdés?) Baka következő kisregénye a Tiszatájban az *Én, Thészeusz*, az 1990. márciusi számban.

A négy elbeszélés (Szekszárdi mise, Margit, A kisfiú és a vámpírok, Én, Thészeusz) és a *Vasárnap délután* 1991-ben jelent meg kötetben (*Beavatások*), a hozzájuk legszorosabban tartozó verssel (a *Vámpírok* esetében két verssel) együtt, a Pannon Könyvkiadónál, a könyvfedélen Pataki Ferenc sejtelmes festményével. „Prózát – mondotta Baka az 1989-es Szekszárdi TV-interjúban – már nagyon régen írtam, és a prózához kicsit alkalom is kell. Persze mindenhez, lassan már a vershez is. Fordításhoz a leginkább. És most egy régi barátom fölajánlotta, hogy vegyek részt egy sorozatban. Valamelyik új kiadó, már nem is tudom, melyik, mert annyi van, indítana egy szerelmesregény sorozatot, amiben ki-ki megírhatná az élete legnagyobb szerelmét. Írjak én is egy szerelmesregényt. Most ebbe már én beleártottam magam, például a Margit című novellámban, vagy a *Vasárnap délután*ban. Hősnőjük ugyanaz, csak egészen más képpel van transzponálva, meg hát, sok nagy szerelem van azért mindenkinek, bár persze az egyetlen, hát az egyetlen az mindig ötből tevődik össze, és én ebből az ötből összetevődő egyet próbálok majd megírni, ha sikerül. Ha nem sikerül, hát nem sikerül. De akkor ez lenne az újabb prózám. És egy picit bele akarom írni ebbe, nem picit, hanem igazából, a hetvenes-nyolcvanas évek csendjét is. Azt a levegőtleniséget. Hát ennyit erről, nem akarok többet mondani róla.”

A kilencvenes évekre befutott Baka István. Sorra jelentek meg kötetei, a folyóiratok versengtek verseiért, köztük olyan elit-folyóiratok mint a *Holmi*, az *Orpheus*, az *Újhold Évkönyve*. A magyar irodalom mértékadó személyiségei írnak róla és keresik barátságát, határon innen és túl. De Baka marad Szegeden, és hű marad a Tiszatájhoz. Évenként jut a lapnak Baka-vers. 1990: *Örökség; Sirálytó*. 1991: *Kerti óda; Őszi esőzés*. 1992: *Megdézsmált örökség. Az apokalipszis szakácskönyvéből 3; Trisztán sebe*. 1993: *Menhir; Sztjepan Pehotnij versfüzetéből. Testamentum*. 1994: *Háry János búcsúpohara; Megtalált versek (Sovány vizekből; Most; A megszületőnek); Zsoltár*. 1995: *Van Gogh börtönudvarán*. Ezekon kívül Varsányi Anna (Baka prózai műveit bőségesen megidézve verselemzésében) újraközi az eredetileg *Holmiban* megjelent *Farkasok óráját* (1991. szeptember), Árpás Károly pedig az 1992 augusztusi számban a *Yorick monológjai* ciklust hozza újra a *Farkasok órája* kötetből (Szekszárd Város Önkormányzata, 1992) az eredeti folyóirat-megjelenések (Alföld, Forrás, Újhold Évkönyv, Holmi, Kortárs) feltüntetésével.

Varsányi Anna és Árpás Károly verstani, komparatistikai, filológiai, szemiotikai, textológiai részletekre kiterjedő alapos tanulmányai egyben a Baka-recepció recenzíós szintet követő második, tágasabb horizontjának a jelei. Ami a recenziókat illeti, a Tiszatáj eleitől kezdve gondosan követte Baka munkásságát; a *Magdolna-záporról* (Magvető, 1975) Olasz Sándor számolt be híven és előrelátóan (*Arcképvázlat Baka Istvánról*, 1975. augusztus), a *Tűzbe vetett evangéliumról* (Szépirodalmi, 1981.) Görömbei András (1981. október). Füzi László kategóriáinál és elnevezésénél maradván, mindketten „az irodalom társadalmi feladatvállalásának” a szemszögéből ismertetik elsősorban a verseket. De az *Égtájak célkeresztjén* (Szépirodalmi, 1990) recenziójában Varga Magdolna már inkább a másik, „az irodalomban »csak« az irodalmi cselekvést” látó „kódot” működteti (1990 dec.). Még inkább e szerint ítél a *Beavatások* (Pannon Kiadó, 1991) recenziójában Árpás Károly (Titkos utakon. 1991. szeptember). Pataki Ferenc *Titkos uta-*

kon című képéből vett részlet a könyvfedélén fontos szerepet játszik a recenzióban (főcíméül is ezért emelte ki Árpás): „Őszi színek, rozsdás levelek vagy lombok hajlása utal a szélre, amely tisztára söpri a tájat – vagy inkább üres lesz? Hova tér vissza az ismeretlen nő? Van-e visszatérés? A hullámzó domboldalon búvik-e ösvény, s a szakadékon túl otthonhoz vezet-e? S a töredezett lépcsők fölött feszülő híd alatt át/belépve, másik világba jutunk? Ki járta meg ezt az utat? Nem vesztít időt az olvasó, aki visszavisszatér a borítóhoz...” A borító is olyasféle „prológusnak” tekinthető tehát, mint az elbeszélések előtti versek. „Újra és »egybeolvasva« a lírai és az epikai mű szimbiózisából új gondolatok sarjadnak, árnyékerdő a dzsungelben. Egyetlen vers ugrik ki, a *Halottak napja*, nem csak mert nem áll egyedül (a *Halottak éje* szorosan kapcsolódik a következő kisregényhez). A lírai hős gyermekkorának kérdéseire a megidéző felnőtt felel, a félelmekkel és emlékművekkel teli világban a sajátunkat fedeztetni fel a szerző. Könnyen adódhat az ítélet: Baka írásaiban saját múltjába vezet be bennünket. Ez is egyfajta *Bevezetés...*” Csakhogy a *Halottak napja* 1956 októberéről szól, akkor pedig Füzi László kétféle kódja különbözzék mégoly erősen egymástól – mert különbözik! – szét mégsem választható. (Kivált ha figyelembe vesszük a verset követő elbeszélés, *A kisfiú és a vámpírok* lehetséges „Bosznia-kódját” is.) Azaz lehet adott esetben a legtisztábban „csak» irodalmi cselekvés” határozott – bár nem föltétlenül sőt többnyire nem elhatározott – „társadalmi feladatvállalás”. Aminthogy az is megeshet – amint Görömbei András *Farkasok órájáról* írt recenziójából (1993 okt.) látható –, hogy a „csak» irodalmi cselekvés”-ben éppen és legfőképpen – a magyar irodalom nagyjainál a múltban szinte törvényszerűen – a társadalmi feladatvállalás a mozgatóerő. „Ez is egyféle *Bevezetés...*” a szépirodalomba; Ilia tanár úr szellemében.

A *Sztyepan Pehotnij testamentumát* (Jelenkor, 1994) Fabulya Andrea recenzálta (1994. okt.) tanulmány terjedelemben és szinten. Az esszé – stílusosan – a kötet egyik versétől kölcsönözte címét: *A szigetekre szánon*. És első sorával indít: „»A szigetekre szánon – jössz, ha hívlak?« – hangzik el a kérdés-forma kérdés, kicsit óvón, kicsit féltőn, mint amikor a szó tétován befogadót keres. A megszólítás élményét a játék kezdete adja; a terek metafizikusan – és persze szánon – a bejárhatóság illúzióját keltik. Orosz-hon és Magyar-hon, mese és valóság, távollét és ittlet vibrál a szonettformában, akár az álom és ébrenlét bizonytalan köztessége. Létközi szomorúság ez. Elhangzik a megszólítás, kezünkben hívón neszez a papírlap, és mi várakozóan, tétován igent intünk.”

Meglehet itt is, vagy éppen itt keresendő Baka István verseinek a hatása, ez a magyarázata kritikusok és interpretátorok világ/fragmentum/nézeti és ideológiai különbségektől független lelkesedésének: a Baka-vers hívó szavára nem lehet nem hallgatni. A vers izgalmas, szép, ismeretlen világ felfedezésére hív, együtt felfedezésére, ahol az interpretátor felhasználhatja és megcsillogtathatja tudását és ismereteit, miközben – olykor nem kevés studiózás árán – akár bővítheti is. (Ál)tudományosabban: Baka István (és mutatis mutandis Tandori Dezső, Szilágyi István, Esterházy, Temesi és jóval előttük Hernádi Gyula, Gulyás János, Bálint Tibor, de elsősorban és mindenekelőtt tán Weöres Sándor és Pilinszky) olyan „kulturális kódot” fedezett fel, amiben az értelmező könnyen (?) és látványosan hasznosíthatja-bővítheti saját irodalmi áttekintését, még tudományosabban: saját „benső világterét”.

Baka orosz kulturális kódjának mintaszerű elemzésében Szőke Katalin a műfordító és a költő oda-vissza szerepcseréjének a bemutatásával rámutatott az ilyen többszörös tükröztetéseket lehetővé tevő művek felépítésének (titoktalan) titkaira; egy tanulmány-értékű (több tanulmány értékű) bevezetésben Baka István Konzstantyin

Vaginov fordításaihoz (Tiszatáj, 1994. szept.) utalt arra is, hogyan tud a fordító az idegen költő műveltségéhez hasonlóan elemeket áttemelni a saját költői eszköztárába; Vaginovtól például – anélkül, hogy kilépne az orosz kulturális kódból – Baudelaire, Poe, Ovidius világából, sőt Gibbon hatalmas történelmi opuszából asszimilálhat képeket, hangulatokat, jellegzetességeket. „Ily módon Baka nemcsak alkotótársa az idegen költőnek, hanem az idegen »belső kép« szuverén elsajátítója is, Baka költészetében végső soron ez az »idegen belső kép« különféle, bonyolult áttételeken keresztül beépül, annak tudatalatti részévé – sok esetben kulturálisan meghatározó részévé – válik. Ugy gondolom, Baka István szerepverseinek kulcsa valahol itt keresendő.” Ezért működhetnek annyira hatásos és univerzális kulturális kódként ezek a szerepversek. (Hiszen végül is maga a „műveltség” is egyfajta „szerep”.) A fordítás tehát nem egyszerűen nyelvi, helyesebben „tárgyi” feladat; meg kell találni – és ez a nehezebb – azt a „metaszintet”, amelyen az adott kulturális tapasztalat és tárgyi tudás – jellegzetességeinek megőrzésével – „kóddá” általánosítható. Ekkor azonban, ezen a „metaszinten” a „kulturális kód” mintegy önállósulhat, és önálló, saját verset generálhat a „tárgyi szinten”. *Sztyepan Pehotnij testamentumában* tán ilyesmit (is) jelezhetnek a kettős, latin és ciril betűs címek? Látható és tömör jelzésként, hogy Baka egyformán otthonos a két világban és egyúttal a két szinten: a „tárgyi” és a „meta” szinten? Mindenesetre a tárgyi szint textuális kapcsolatait áttekinteni és rendezni leginkább egy kellően kiművelt metaszintről lehet. Az így elrendezett („megteremtett”) „világ” azonban sohasem befejezett, soha nem „kész”, bár valamiképpen mégis „teljes” és „egész”: „világtöredék-kép”, valami, amit minden olvasónak, minden interpretátornak magának kell kiegészítenie, vagy éppen séggel le kell magának fordítania. A vers így „továbbtűkrözteti” a fordító-költő „szerepcsere-játékot”, hasonlóan – W. Iser kedvenc példájáéval szólva – a pásztorjátékhoz. A „néző” – az olvasó és az interpretátor – mindenesetre élvezheti a „metaszint” lehetőségeit és kényelmét, anélkül, hogy neki magának kellene bajlódnia a „tárgyi szint”- „metaszint”-kapcsolatok bonyodalmainak kigondolásával és veszedelmeivel. (A gondolkodás is lehet veszedelmes, sőt életveszélyes; Németh László – messzi megelőzve az okoskodó posztmodern gurukat – régesrég felfedezte már.)

A szintváltás bonyodalma – a „kulturális kódot” – kidolgozza a költő; de meghagyja olvasójának illetve interpretátorának (a kettő annál inkább közelít egymáshoz, minél művesebb a kód) a felfedezés lehetőségét. Vagy illúzióját? Mindenképpen örömet. „A szigetekre szánon – jössz, ha hívlak?” A hosszú pétervári télben a kérdés a legkézzelfoghatóbb tárgyi realitás. Maga a realitás. Miközben metaszinten misztikum. Ami persze a maga módján ugyancsak kézzelfogható. Baka szavával: „Titoktalan.” Következésképpen megfejthetetlen. Visszapattannak róla az értelmezés hullámai. De mint Chladni vonóval megszólaltatott lemezein – már Arany kedvenc hasonlata volt – a mintákba rendeződő homokszemek, jelölhetik az interferencia játékaikat. Félre ne értsük valahogyan: nem a vers és az értelmező interferenciáját. A minta az értelmező saját hullámainak az interferencia-alakzatát jelöli. Minél gazdagabb, műveltebb, modernebb, posztmodernebb, posztmodernutánibb az értelmezés, mennél több saját hullámmal dolgozik, annál inkább elvész táguló horizontjáról az értelmezni kívánt vers. Az értelmezés és a posztmodern kritika *Bevezetés...* Fried István, Hankiss Elemér, Kulcsár Szabó Ernő, Géczy János, Könczöl Csaba, Tandori Dezső, Fabulya Andrea, Márton László, Plugor Magor, Árpás Károly, Poszler György, Varga Magdolna, Szigeti Lajos Sándor, Szív Ernő-Darvasi László és így tovább, és így tovább, saját értelmezési terébe. Ha úgy tetszik, „benső világterébe”. Ami nem azt jelenti, hogy mindez a mívés játék

értelmetlen. Meglehet, éppen ez az értelme. Meglehet, éppen ezáltal kérdőjelezheti meg „a posztrealista allegorézis – nyelvfeledettségben megrekedt – olvasásmódjának érvényét”, és teheti láthatóvá „a modernség lezárulásának poetológiai horizontját”. (Kulcsár Szabó Ernő: A »beszélő« nyelv világteremtése. Tiszatáj, 1995. nov.) Meglehet, épp ezáltal teremthet kellő interpretációs (öninterpretációs?) szöveggörnyezetet a mű megközelítéséhez, meglehet épp így közelíthet Baka István „belső világteré”-hez, ahol minden „mintegy újra modellálódik... a nem Heidegger előtti, hanem utáni korszakban. Baka kötetében a vers a kultúra emlékezetét építő kommunikáció eszköze is, ám elsősorban a szuverénül élhető világnyi lét megfogalmazódása, olyan beszéd, amely a hamvasi nyelvi reintegráció követelményének éppen úgy eleget tesz, mint annak, hogy szavaiban minden addigi szó benne foglaltassék: amit ebben az esetben úgy értek, hogy az egyes versek-ciklusok egyszerre adják a tágabb értelemben vett szót és annak »tárgytörténeté«-t, a jól ismert fordulatokat és azok konvencióktól megtisztított változatát. Így teremti meg a maga művelődéstörténetét, mely egyben önéletrajz, illetőleg Baka István akképpen önéletrajzi költő, hogy a bensővé tett kulturális világterbe bolyong vissza (előre?)”. (Fried István: Baka István »benső világtere«. Tiszatáj, 1995. nov.) Nem lehetséges, hogy épp ebben követi az interpretátor a „nem Heidegger előtti, hanem utáni korszakban”? Minden lehetséges, de a Titoktalan megfejtése nem. Amint Füzi hangsúlyozza: „Arra a kérdésre, hogy Baka miért orosz önmaga szerepét átélve beszél a világról, alighanem sohasem kapunk teljes választ, s azért nem, mert a költészetnek számos olyan mozzanata van, amelyik a racionalitás szintjére nem fordítható át, ezen a szinten tehát nem is megválaszolható ez a kérdés.” (Füzi László: A mai magyar költészet és a társadalom. Tiszatáj, 1995. dec.) Valószínűleg még csak nem is megfogalmazható ezen a szinten a kérdés. Persze Goethe hasonlíthatatlanul precízen megfogalmazta már ezt a megfogalmazhatatlanságot is. Végeredményben ízlés kérdése, hogy a sok megfogalmazhatatlan megfogalmazásból ki melyiket választja. Jelen recenzens például Fried István és Baka István hetvenkedő katonája mellett tenné le a garast. Valahogy ez – noha a Jelenkorban jelent meg (1995. december) – a leg „Tiszatájos”-abb. Nem azért, mert kegyetlen műveltségről tanúskodó komparatiztikai szivárványt feszít „A tragikus Hány” fölé Plautus Miles gloriosus-ától Thomas Mann Adrian Leverkühnjéig (Bulgakov Mesterének eme zordonabb és tragikusabb germán inkarnációjáig); nem is azért, mert szellemes München-identitással indít: „Honnan máshonnan jönnénk, mint a Semmiből (aus dem Nichts)? – Hová máshová mennénk, mint a Semmibe (ins Nichts)?”; még tán nem is csak azért, mert jól érzékelteti az egész tárgy- és motívumtörténetben a Don Quijote-i ihletést, vagy... de abba hagyom a sorolást, mert egyre inkább úgy érzem, hogy ezért is. Az igazi Tiszatáj-iság azonban mégis ott kezdődik, amikor a tulajdonnév jelentésmezijének felderítése után eljut a szövegszerű utalások firtatásáig. Amikor hangsúlyozza, hogy az obsitos és a hallgatóság viszonyára, a recepció jelentőségére és bonyodalmaira már Garay János utal (csak nem Kulcsár Szabó Ernőtől tanulta?); vagy amikor vázolja, ahogyan a hallgatóság a diák közbeprűsszentései nyomán eljut a történetmondásban való kételkedéstől „a történet »magasabb« igazságának elismeréséig”, mígnem meseként „jóval több lesz a Hány-életpálya, mint »realitás«”. (Garay János úgy látszik ugyanúgy Kertész Andrásról tanulta a tárgy- és metasikok kapcsolatának rejtjelmeit, mint jelen recenzens.) Baka „átértelmezi”, de tartalmában-szavaiban fordulataiban (már csak mint „szekszárdi” hazafi is) megőrzi a Garay-poézist. De a Hány-elbeszélte csatát „szubjektivizálja, »egyeníti«, azaz úgy éli meg, mint a maga létélményét”. (Nem azért, mert „átélte”, és így csakugyan ismerte, elsőkézből?) Az utolsó

előtti strófában azután kilép a hangsúlyozott egyes szám első személyből, „önmegszólító» verssé transzponálva a szerep- vagy helyzetdalt”. Az *Idő* kitelt, a mesének vége, „nem kisebb személyiség kerekíti egészzé a történetet, mint a személyes halál (amely akként prüszsent, mint a kétkedő diák Garay epikus poémájában)”. Azt nem tudom, hogy Baka István csakugyan eltávolít-e a mesétől „azáltal, hogy metaforákat, meg személyesítéseket láttat ott, ahol az obsitos képzelete legfőljebb – fantasztikumot” (hisz végtére a metafora is fantasztikum, és a fantasztikum gyakran metafora); a lényeg azonban úgyis az, hogy „a Hány-história elemei (ön)életrajzként szerveződnek új egységbe; a külső, a környezeti »realitást« – az én hányattatásainak szövegévé változtatja a szerző”. Két „létfelfogás” találkozik tehát, „akképpen azonban, hogy a Garay-epika Baka-lírává sűrűsödik, míg a Baka-líra a Garay-epikára vet több fényt”. Valahogy akképpen, ahogyan a Fried-esszé világítja meg – sejtelmesen bár, de makulátlan ízléssel – ezt a sűrűsödést-fényvetést.

Úgy látszik, Ilia tanár úr tanítása fordítva is érvényes: ahogy „magyarnak lenni ízlés kérdése is”, úgy az ízlés a magyarnak (románnak, szlováknak, csehnek, szerbnek, horvátnak, bosnyáknak, szlovénnek, lengyelnek, cigánynak, osztráknak, franciának, olasznak és így tovább) lenni (vagy nem lenni) kérdése is. Az irodalom(tudomány)ban például legalább egy teljes világtörredéknyi mese és néhány akkurátus közbeprüszsentés erejéig.

PATAKI FERENC: TITKOS ÖSVÉNY (A *Beavatások* címlapja, 1990)